

YUNANİSTAN ÇALIŞMALARI ve KHALKE İSA'SI

Greek Studies and the Christ of Chalke

Yılmaz BÜKTEL¹

Özet

Türkiye dışındaki, komşu ve diğer ülkelerde bilimsel araştırmalar yapmak zordur. Yabancı dil ve yabancı kültüre uyum zafiyetleri ve maddiyat başlıca zorlukları oluşturur. Komşu ülke Yunanistan arasındaki ilişkilerin özel durumu nedeniyle burada araştırma yapmak daha da zordur. Ama Yunanistan ziyaretlerinde yaşadığım olayların neşeli anekdotlar oluşturduğunu söyleyebilirim. Özel amaçlar ve çalışma amacıyla yaptığım Yunanistan ziyaretleri bize çok şey öğretti. Bu şartlar altında yaptığımız ve bu sempozyum serisinde sunulan ve yayınlanan 3 araştırmamız (Arta-Narda, Velestin ve Maritza-Meriç) ve bu bildirinin esas konusunu oluşturan Khalke İsa'sı bu yolda önemli gördüğümüz çalışmalarımızdandır. Hazırlayacağım yeni çalışmada, üçü de yayınlanmış olan bildirilerden çok bu çalışmaların hazırlanmasında gördüğümüz kolaylıklar ve zorluklar üzerinedir. Theodorik Mağarası ve Khalke İsa'sı tasviri ise, Yunanistan üzerine net ortamında gördüğüm, kutsiyet kazanmış pek çok mağara kiliselerden biridir ve buradaki fresko tekniğinde yapılmış pano, İstanbul'daki aynı konulu mozaik panolara benzerliği ile dikkat çeken ma Yunanistan medyasında ve web sitelerinde bile pek görülmeyen, bul(un)ması zor bir yere sahiptir. Akademik yaşamımızın başında inandığım en önemli düstur eseri görmeden inceleme yapılamayacağı idi. Aradan geçen 20-25 yıllık süreçte sanal dünyada olan gelişmeler beni farklı mecralara ve dünyanın dört bir tarafında olan dostlarımla buluşturdu. Öyle ki Arta-Narda'daki Faik Paşa Külliyesi'ni orada incelemiş olsam bile belki de sanal ortamda eriştiğim sonuçlara ulaşamazdım. Bu çalışma tarzına halen masa başında yazmak düşüncesiyle bakan meslektaşlarımız olabilir. Ancak bu bildiride değinilecek çalışmaların niteliğinin bunların olabileceğini göstereceğine inanıyorum. Asıl çalışma alanım Bizans sanatı olsa da aldığım sertifikalar sayesinde Türk-İslam sanatına ve Arkeolojik çalışmaların konusu olan Antik kentlere ve hatta Tarih konularına çok uzak değilim. Konulara çok yönlü bakabilmemizin bir nedeni olarak da 15 yıl süreyle aynı Üniversitemin, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi anabilim dalında asistan ve öğretim üyesi olarak yaptığım çalışmalara borçlu olduğumu düşünüyorum.

Anahtar Kelimeler: Theodorik Mağarası, Arta, Narda, Velestin, “U” Narteksli Kiliseler

¹ yilmazb@trakya.edu.tr

Abstract

It is difficult to conduct scientific research in neighboring and other countries outside of Türkiye. Weaknesses in adapting to a foreign language and foreign culture and materiality constitute the main difficulties. Due to the special situation of relations between the neighboring country Greece, it is even more difficult to conduct research here. But I can say that the events I experienced during my visits to Greece constitute joyful anecdotes. My visits to Greece for private and study purposes taught us a lot. Our 3 studies (Arta-Narda, Veletin and Maritza-Meriç) that we conducted under these conditions and presented and published in this symposium series, and Christ of Chalke, which is the main subject of this paper, are among our studies that we consider important in this way. In the new study I will prepare, all three are about the conveniences and difficulties we have seen in the preparation of these studies, rather than the papers that have been published. The depiction of Theodoric Cave and Chalke Christ is one of the many sanctified cave churches I have seen on the net on Greece, and the panel made in the fresco technique here draws attention with its similarity to the mosaic panels on the same theme in Istanbul, but is not seen much even in the Greek media and websites, is in a place that is hard to find. The most important motto I believed at the beginning of our academic life was that it was impossible to study without seeing the work. In the 20-25 years that have passed, the developments in the virtual world have brought me together with my friends from all over the world. So, even if I had studied the Faik Pasha complex in Arta-Narda there, maybe I wouldn't have been able to reach the results I had achieved in the virtual environment. There may be colleagues who still look to this style of work with the thought of writing at a desk. However, I believe that the nature of the studies that will be mentioned in this paper will show that they can be. Although my main field of study is Byzantine art, thanks to the certificates I received, I am not far from Turkish-Islamic art, ancient cities, which are the subject of archeological studies, and even History. I think that I owe it to the work I have done as an assistant and lecturer in the Department of History of Architecture, Faculty of Architecture, at the same University for 15 years, as a reason why we can look at the subjects from a multi-faceted perspective.

Keywords: Theodoric Cave, Arta, Narda, Veletin, Churches with “U” Narthex

Giriş

Türkiye dışındaki, komşu ve diğer ülkelerde bilimsel araştırmalar yapmak zordur. Yabancı dil ve yabancı kültüre uyum zafiyetleri ve maddiyat başlıca zorlukları oluşturur. Komşu ülke Yunanistan arasındaki ilişkilerin özel durumu nedeniyle burada araştırma yapmak daha da zordur. Ama Yunanistan ziyaretlerinde yaşadığım olayların neşeli anekdotlar oluşturduğunu söyleyebilirim. Özel amaçlar ve çalışma amacıyla yaptığım Yunanistan ziyaretleri bize çok şey öğretti. Bu şartlar altında yaptığımız ve bu sempozyum serisinde sunulan ve yayınlanan 3

araştırmamız (Arta-Narda, Velestin ve Maritza-Meriç) ve bu bildirinin esas konusunu oluşturan Khalke İsa'sı bu yolda önemli gördüğümüz çalışmalarımızdandır. Hazırlayacağım yeni çalışmada, üçü de yayınlanmış olan bildirilerden çok bu çalışmaların hazırlanmasında gördüğümüz kolaylıklar ve zorluklar üzerinedir. Theodorik Mağarası ve Khalke İsa'sı tasviri ise, Yunanistan üzerine net ortamında gördüğüm, kutsiyet kazanmış pek çok mağara kiliselerden biridir ve buradaki fresko tekniğinde yapılmış pano, İstanbul'daki aynı konulu mozaik panolara benzerliği ile dikkat çeken ama Yunanistan medyasında ve web sitelerinde bile pek görülmeyen, bul(un)ması zor bir yerdedir.

Akademik yaşamımızın başında inandığım en önemli düstur eseri görmeden inceleme yapılamayacağı idi. Aradan geçen 20-25 yıllık süreçte sanal dünyada olan gelişmeler beni farklı mecralara ve dünyanın dört bir tarafında olan dostlarımla buluşturdu. Öyle ki Arta-Narda'daki Faik paşa külliyesini orada incelemiş olsam bile belki de sanal ortamda eriştiğim sonuçlara ulaşamazdım. Bu çalışma tarzına halen masa başında yazmak düşüncesiyle bakan meslektaşlarımız olabilir. Ancak bu bildiride değinilecek çalışmaların niteliğinin bunların olabileceğini göstereceğine inanıyorum. Asıl çalışma alanım Bizans sanatı olsa da aldığım sertifikalar sayesinde Türk-İslam sanatına ve Arkeolojik çalışmaların konusu olan Antik kentlere ve hatta Tarih konularına çok uzak değilim. Konulara çok yönlü bakabilmemizin bir nedeni olarakta 15 yıl süreyle aynı Üniversitemin, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi anabilim dalında asistan ve öğretim üyesi olarak yaptığım çalışmalara borçlu olduğumu düşünüyorum.

Bu alanda yaptığımız ilk 3 çalışma için ayrıntılara girmektense, çalışmanın hazırlanma aşamalarından ve eriştiğimiz ilginç gelebilecek kaynaklardan söz ederek, sonrasında asıl konumuza yöneleceğiz.

ARTA - NARDA Osmanlı Hatıraları

Yunanistan'ın Osmanlı hâkimiyeti sırasında adı Narda olarak bilinen kasabanın, bu süreç öncesi ve sonrasındaki orijinal adı Arta'dır. Arta-Narda, tarihimizde Preveze deniz savaşı olarak bilinen olayın vuku bulduğu bölgenin kuzeyinde, Orta Yunanistan'ın (Teselya bölgesi) güneyinde yer alan hem bu bölgenin hem de Mora yarımadasının etkinliği altında kalan bir yerleşimdir. Bu süreçte Narda, inşa edilen camiler ve kamu yapıları ile tam bir Osmanlı kasabası görünümünü almıştır. Kasaba da sayısı 10'u bulan cami, kasabanın kenarında kurulduğu Araktos nehri üzerinde büyük kemerli taş köprü, saat kulesi ve kale yapısı üzerindeki onarım izleri bu sürece işaret ederken, mevcut camilerden günümüze sadece ikisi ulaşabilmiştir. Bunlardan Feyzullah cami, bugün bir atölye yapısı olmasına rağmen yine de bir cami yapısı olduğunu gösteren görünüme sahiptir. Kasaba içinde, Araktos nehrine yakın bir yerde konumlanmış bu camiden ayrı günümüze ulaşabilen diğer cami, nehrin karşı yakasında, sonradan yakınında oluşan İmaret köyü ile de birleşmiş olan Faik Paşa Külliyesidir. Çalışmada özellikle değindiğimiz yapılar bu iki cami ve nehir üzerindeki Osmanlı köprüsüdür.

2-5 Kasım 2016 tarihleri arasında, Sakarya Üniversitesinde gerçekleştirilen Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumunda sunulan bu bildirinin veri toplama çalışmaları, yoğun olarak bu tarihten 2 yıl öncesini, genel anlamda araştırma dosyalarımız arasında yer alması ise daha öncesine dayanır.

Veri toplama çalışmalarımız tamamen internet üzerinden olduysa da bazı yardımcı unsurlar için klasik yöntemler de kullanılmıştır. Pek çok web sayfasından yararlandı isem de karşılıklı olarak bilgi alışverişinde bulunduğum en önemli grup “Save İmaret” grubu olmuştur. Katılımcıların azımsanmayacak bir çoğunluğu Türkçe okuyup-yazdığından dil problemi kesinlikle olmadı. Diğer ilgili web sayfalarını Yunancadan İngilizceye ve sonra Türkçeye çevirdim. Külliyeinin ayakta duran en önemli ögesi olan camiye ilişkin bulduğum video ise beni neredeyse Narda’ya götürmüştü.

Yunanistan’ın bağımsızlık çabaları sonucu yapılan çarpışmalarda iki taraftan da kan dökerken, İmaretin de bu dönemlerde kötü günler geçirdiğini biliyoruz. Bağımsızlık sonrası Külliyeinin bugün hala ayakta duran ve restore edilmesi planlanan camisinin bir dönem, bir Rus Azizi adına Kiliseye çevrildiğini biliyoruz, daha detaylı anlatımlar bildiri metnimizden okunabilir. Y. Büktel, 2017.

VELESTİN - Geçmişin Mirası

Velestin, Teselya’da (Orta Yunanistan) bir Yunan kasabası. Atina ve Selanik gibi çok tanınan bir yer değil. Ancak aslında burası hem Türkiye hem Yunanistan için simge bir isim ve yer. Yunanistan’ın Osmanlı yönetimine karşı bağımsızlık gayesiyle bu kasaba yakınlarında karşı karşıya geldiği bir savaş alanı. Yapılan savaş kasabanın adıyla anılıyor. Bu çarpışmalar Türk-Yunan tarihi açısından Velestin’i önemli kılıyor.

Bu kasabada antik bir dönemden beri bilinen bir su kaynağı var (Hyperia Krini) ve kaynağın oluşturduğu göletin bir kenarında ise Osmanlı döneminde kent sakinlerinin kullandığı pitoresk görünümlü bir cami varmış. Varmış diyoruz çünkü bugün yok. Ancak geçmişin bu hatıraları bize bir ressamın tuvalinden ve eski tarihli Velestin kartpostallarından göz kırptıyor. Antik Yunan döneminden kaldığı kabul edilen su kaynağı ve hatıra resimlerinden tanıdığımız cami Velestin’i bu açıdan da önemli kılıyor. Elbette Velestin’de tek bir cami yok ama göletin yanında varlığı bilinen cami dışındakilerin yalnız olası isimlerini biliyoruz.

Günümüz Velestin’ine Selanik-Atina otobanı üzerindeki Volos kavşağından saparak kolayca ulaşılabilir (Otobandan sadece 2 km içeride). Velestin’e demiryolu ile de ulaşmak mümkündür çünkü Velestin’in hemen doğusundan Atina-Larissa-Selanik demiryolu geçmektedir.

Bizim bu çalışmayı yaptığımız sıralarda yerel bir haber sitesinde, Velestino halkının da Müzler çeşmesinin (Hyperia Krini) bugünkü durumundan rahatsız olduğuna dair bir haber gördük. Bu haberin bir cümlesi (Suları kurusa da kayna-

ğın anıları hala yaşıyor) halkın bu kaynağın eski günlerine dönmesini istediğine işaret ediyor. Esasen bizim düşündüğümüz öneri de bu doğrultuda. Üstelik sadece kaynağın canlandırılması değil, Caminin hatırasının ve Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde her iki tarafa da üzüntü ve yıkım getiren savaşın anısının ibret verici bir anıtla canlı tutulmasına yönelik bir öneri. Türk-Yunan savaşı sonucunda her iki tarafın kazanımları olmuşsa da kanımca burada savaşın ve can kayıplarının getirdiği yıkımlar daha önemlidir.

Antik Pherai varlığına işaret eden Hyperia Krini göletinin kıyısındaki Osmanlı dönemi camisinin ve 1897 savaşının hatıralarının yaşatıldığı bir dostluk sitesi veya köyü oluşturmak, bu çalışmanın sonuç belgesini oluşturuyor. İki ülkenin hükümetleri arasındaki siyasi ilişkileri düşününce bu düşünce zaman zaman bize uygulanabilir görünse de zaman zaman da ütöpik görünebiliyor.

2004 yılında bu türden din eksenli kurulmuş sembolik bir köy (Dinler Bahçesi) bugün Antalya Kemer'de ziyaretçilerini ağırlıyor.

Küçük bir kilise, cami ve sinagog üçlemesinden oluşan bu yapı topluluğu düşüncesi, daha büyük boyutta ve simge yapıların (Güzelyurt-Aksaray Kızıl Kilise; Antakya Habib Neccar Camii, Edirne Büyük sinagogu) kullanılacağı bir diğer projenin Houston-Amerika'da da gerçekleştirileceğine dair 30 Mart 2012 tarihli bir haber gördüysek de projenin uygulandığını haber veren bir veriye ulaşamadık.

Bu örnekler ışığında, bir zamanlar göletin kıyısında yer alan caminin yerinde, iki toplum ve iki dini temsilen küçük birer şapel ve mescit ile üç Velestin'in hatıralarını irdeleyen bilimsel çalışmaların toplandığı küçük bir kütüphaneden oluşan yapı topluluğu, onu tamamlayan Müzler Çeşmesinin kurumuş olan su kaynağının canlandırılarak göletin eski günlerine döndürülmesi önerimizin ana hatlarını oluşturmaktadır.

Kısaca özetlediğimiz bildiri metninin tüm verileri internet kaynaklarından elde edilmişti. ATİNER kurumu tarafından Selanik'te düzenlenen sempozyumda sunulan bu bildiri ilgi çekti. Sunulan bildirilerden yalnızca dikkat çeken bildiriler, "Kitapta Bölüm" olarak yayınlanacaktı. Bu çerçevede benden daha uzun bir İngilizce özet ve başka şeyler talep edildi. Bir Barış önerisi gibi görünen bildirimizin yayınlanacağından emindik. Ancak bitmek bilmeyen taleplerden sonra kısa bir mail mesajıyla "Bildirinizi yayımlayamıyoruz" bu projemiz rafa kalktı. Ancak Bildiride adı geçen tüm yapıların ele alındığı bu çalışma, sunumun yapıldığı 2016 yılından 7 yıl sonra, bir meslektaşımızın hatıra kitabında yayınlanmak üzere. Bildiriyi araştırmak ve verileri toplamak zor olmamıştı ama yayın aşaması, olasılıkla adlandıramayacağım nedenlerle olumsuz sonuçlanmıştı (Y. Büktel, 2022).

Türk ve Yunan Trakya'sında "U" Narteksli Geç Dönem Kiliseleri

Aslında bu başlık bir araştırma dizisinin bir bölümünü, ama dizinin uzamasına ve daha geniş kapsamlı bir coğrafyada çalışmamıza yol açan 2. Aşamasını oluşturuyor. "U" NARTEKSLİ GEÇ DÖNEM KİLİSELERİNİ araştırmayı konu

eden bu çalışma, Dedeğaç-Alexandropolis'ten gelen bir kaynakla Yunan coğrafyasına da bakmamız gerektiğini gösterdi.

Çalışmanın başlangıcında Edirne'de bulunan 2 Bulgar kilisesi, ikinci adımda da yine Edirne'deki, Uzunköprü kilisesi vardı. Bu ikinciye çalışırken, Dedeğaçlı bir akademisyen arkadaşımız, yayın bilgilerini vereceğimiz bir kaynak kitap getirdi. Kitabın içeriğinde en önemli olan, Dimetoka (3) ve Sofulu (2) olarak bildiğimiz iki Yunan kasabasında bulunan 5 kilisenin değerlendirmesi yapılıyordu ve bu 5 kilise tam da bizim incelediğimiz U Narteksli Kiliseler tanımına tamamen uyuyordu. Dimetoka ve Sofulu bugün Meriç-Evros şehrinin ilçeleri ama önceden Edirne sınırları içinde olan yerleşimler. Diğer bir deyişle bu 5 kilise de Edirne kiliseleri olarak tanımlanabilirdi ve diğer örneklerimiz gibi 19. yy. yapılarıydılar. Bu gelişmeler normal görünüyordu ama kitaptaki kiliselerin değerlendirmesini içeren bölüm bize bu yapıların toplu bir kalkışma hareketinin üsleri ya da toplanma merkezleri olduğunu anlatılırken bu çalışmaların apaçık bir isyan hareketinin hazırlığını dini bir kisve gölgesinde geniş bir katılım ve gizlilik içinde yapıldığına dikkat çekiyordu.

Biz, Edirne'nin bir İsyan merkezi olup-olmadığını anlamaya çalışırken, 19 yy. kiliseleri olarak bildiğimiz ve bu harekete bağlılıkları nedeniyle Proje Kiliseler olarak değerlendirdiğimiz yapılarla aynı plan özellikleri taşıyan yeni kiliseleri karşımıza çıktı ve araştırmamızın kapsamı Edirne dışına taşmaya başladı. Tekirdağ-Şarköy'de Eriklice Kilisesi, Bursa Özlüce Kilisesi, Balıkesir-Ayvalık ve ona bağlı Küçükköy'de 3+1 4 kilise, İzmir-Çeşme Alaçatı'da da bugün Pazar Cami olarak bilinen 19 yy. kilisesi, bu Proje Kiliselerin yayılım alanının Ege kıyılarında da olduğunu gösteriyordu. Eskiden bizim sınırlarımız içinde bulunan Midilli adasında rastlantıyla bulduğumuz Agiassos ve Petra kiliseleri de aynı yüzyılın yapıları ve planındaydılar. Midilli de bu hareketin bir kolu olmalıydı. Ancak bir meslektaşımızdan öğrendiğimiz bilgi, Midilli'nin bir kol değil önemli bir merkez olduğunu gösteriyordu. Midillide bu plana sahip kabaca 100 tanesi 19. ve 100 tanesi 20. yya tarihlenen yaklaşık 200 kilise vardı ve bu yapılar, bölgenin eski adı olan Aeol adından kaynaklandığını düşünülen Aeloian kiliseler olarak adlandırılıyordu.

Bugüne dek, Ege kıyılarına ve Trakya odaklanan 20 ye yakın kiliseyi gördük –inceledik. Midilli ise ayrı bir inceleme konusu olmalıydı. Bu Proje Kiliseler daha ne kadardı ve kaynak kitapta anlatıldığı gibi hepsi de ortak bir kalkışma hareketinin ürünleri miydi? İzmir'den aşağıda ve Edirne'nin uzantısı Batı Trakya da hala ayakta kalabilen örnekleri var mıydı? Bu konu sadece Sanat Tarihi açısından değil diğer bilim dalları açısından ele alınması gereken bir çalışma sahası olmalıydı. Kaynakçamızda U narteksli Kiliseler hakkında yayınlanan tüm yazılarımızın ve rillerini göreceksiniz (Y. Büktel, 2017).

Khalke İsa'sı ve Aziz Theodori Mağara Kilisesi

1. Ayasofya

Dedeoğaç

Palatitsia (Selanik)

Khalke İsa'sı

Khalke İsa'sı (Khristos tes Khalkes), Sanat Tarihi çevrelerinde iyi bilinen bir İsa tasviridir. Bu tasvir, orjinalinin yer aldığı binanın adıyla anılmaktadır. Khalke bir kapı yapısıdır ve Bizans'ın önemli imparatorluk yapılarından biri olan Büyük Saray'ın, Ayasofya önündeki Augustaion meydanına giriş-çıkışı sağlayan anıtsal bir kapı yapısıdır.

Bu kapının nasıl bir yapı olduğu konusunda değişik çözüm önerileri olsa da kesin olan, Khalke İsa'sı olarak adlandırılan tasvirin, kapının meydana açılan dış yüzündeki yarım daire bir niş içinde yer aldığıdır.

Augustaion meydanının hemen yanındaki alanı işgal eden Khalke Kapısının çeşitli düzeylerde pencereleri vardı. Magnaura sarayı yakınında olduğu varsayılan Yapı, doğal olarak da sarayın önemli bir bölümünü oluşturuyordu.

Khalke Kapısı, şehirdeki İmparatorluk sarayının (Büyük Saray) ana tören girişiydi. Aynı zamanda Kutsal Saray olarak da anılan bu Yapı gerçekte birçok binadan oluşan bir kümelenmeydi. Vandalların (Gelimer) ve Ostrogotların (Viti-ges) kralları Afrika ve İtalya'daki muzaffer savaşlar ile mağlup ve ele geçirilmişti. Bunun üzerine imparator I. Romanos(920-944), Khalke'nin tepesine küçük bir şapel (içeride aynı anda en fazla 15 kişi olabilen) inşa ettirdi. İmparator I. İoannes Tzimiskes(969-976) ise burayı (50 kişinin içeri girmesine izin verecek şekilde) genişleterek daha sonra kendisi de buraya gömüldü. Bu kapıya adını veren bronz giriş kapılarının üzerine, "İsa" olarak adlandırılan büyük bir İsa mozaiği yerleştirildi: Chalkites, Konstantinopolis'in en ünlü dini sembollerinden biri olarak kabul edildi. Khalke Kapısı, kendi başına çalkantılı bir tarih gördü, çünkü 8. yüzyılda (İkonoklazma döneminin başlangıcı) İmparator III. Leon'un (717-741) emriyle başlatılan orijinal mozaiklerin yok edilişi, Bizans İmparatorluğu'nda neredeyse bir asırlık iç din anlaşmazlığı başlattı. Bu çatışmalar orijinal Khalke İsa'sı mo-

zağın bir kopyasının yeniden yerine yerleştirilmesine kadar neredeyse tam bir iç savaş karakterini taşıyordu. Büyük Vareng muhafızların bir kısmının kışlalarından biri, geç antik dönemlerin eski saray alaylarıyla birlikte doğrudan Khalke Kapısının arkasında bulunuyordu. Khalke Kapısı

Bir asırlık iç din anlaşmazlığını başlatan olay, Khalke Kapısı üzerindeki İsa tasvirinin, imparator Leon'un emri ile askerler tarafından bulunduğu yerden indirilme girişimiyle başlamıştır. Aralarında Theodosia'nın da bulunduğu bir kadınlar topluluğu, bu askerlerin üzerine saldırır. Askerlerin karşılığı dehşet vericidir. Diğer kadınlar bir yana, askerlerden biri yakaladığı Theodosia'yı, boynuna saptığı bir koç boynuzuyla sürükleyerek Bovis(Aksaray) forumuna kadar götürür ve Azizenin naaşını köpeklerin önüne bırakır. Azizenin kurtarılabilen kalıntıları toplanıp, saklanır ve İkonoklazma dönemi kapandığında bu kutsal emanetler, Haliç kıyısındaki Euphemia kilisesinde koruma altına alınır ve zamanla Azize Euphemia'nın adı unutulurken, Theodosia'nın adı ön plana geçer ve kiliseye de adını verir. Fetih sonrası bu kilisenin adı camiye çevrilerken Gül Camii adını alır. Bu ismin konulmasının gerekçesi olarak Azizenin adının Solmayan Gül anlamına gelmesi gösterilir. Bu adlandırmayı destekleyen diğer bir bağlantılı olay, Azizenin yortusunun 29 Mayıs günü olmasıdır. Yortu günü olduğu için Kilise, Azizenin sembolü olan kırmızı güllerle donatılmıştır. Tesadüf bu ya!! Bu tarih aynı zamanda kentin düştüğü gündür. Osmanlı askerleri sabaha karşı kiliseye girdiklerinde kırmızı güller ve gece boyunca, şehrin kurtuluşu için dua eden kent halkıyla karşılaşır. Y. Büktel, 1982,23-27.

5. yüzyıla ait, oymalı bir fildişi levha, Geç Antik Çağ'a ait önemli bir sanat eseridir; sahne kutsal bir emanet alayının ve Bizans saray töreninin ayrıntılı bir resmini gösterirken sol arka planda, Khalke Kapısı ve yarım yuvarlak niş içindeki İsa tasvirini de bize gösterir. Trier Levhası olarak bilinen bu eserin Muhtemelen 5. yyda Konstantinopolis'te yapıldığı kabul edilir. Birçok figürü yüksek kabartma olarak şekillendiren ve mimariyi tasvir eden oymacının eseri ustaca kalitesinin yanında, zamanının en iyi eserlerinden biridir. Bu eser ayrıca, Bizans saray törenleri için önemli bir belge ve kutsal emanetlere hürmet biçimleri için de önemli bir kaynaktır. Trier'e nasıl gittiği bilinmese de akla gelen ilk olasılık Latin İstilasında yer değiştirmiş olabileceğidir. Trier Levhası

Metne eşlik eden Khalke kapısı çizimlerinin hepsinde, Khora kilisesi dış narteksten, iç nartekse geçiş bölümünün üzerindeki İsa tasviri işlenmiştir. Sahne aynısı mıdır bilinmez ama 5. yy. a tarihlenmek istenen Trier fildişi levhasındaki İsa tasvirinin, benzer öğeler gösterdiğini izleyebiliriz.

Kariye'deki bu İsa tasviri dışında, iç narteksten naosa geçişin sağ tarafında, Vaftizci Yahya olmadığı için eksik Deisis olarak bilinen sahnenin İsa'sı da aynı portre özellikleri gösterir. Ayasofya'daki Deisis sahnesinin İsa'sı da bu yumuşak ifadeli yüzle aynı gruba dâhil edilebilir. Khalke İsa'sı gerçekten böyle bir yüz özelliklerine sahip miydi, kesin olarak söylemek mümkün değil ama Trier fildişi

levhası bize İsa'nın büst şeklinde bir figür olduğunu gösteriyor.

Bugün Trier Katedrali Hazinesinde bulunan fildişi panel, mimari bir ortamda bir imparatoru ve bir imparatoriçeyi tasvir ediyor; Levhanın sol arka planında sütunlu ve dört cepheli bir revak ve giriş kapısı üzerindeki yarım yuvarlak niş içinde, haç biçimli halesiyle açıkça tanımlanabilen İsa'nın bir görüntüsü var. Genel olarak bu portikonun Khalke Kapısı'nı temsil ettiği kabul edilir ve aslında tasvir edilen olayın imparatorluk sarayı sınırları içinde gerçekleştiğinin işaretidir.

Khalke İsa'sının başka bilinen mozaik teknikli bir örneğini bilmiyoruz ancak Yunanistan, Batı Trakya'sında, Dedeğaç-Aleksandropolis şehrinin kırsalında bulunan bir mağara kilise de özellikle Ayasofya Deisisine çok benzeyen fresko teknikli bir sahne var ki bu da bizim için, çalışmamızın asıl objesini oluşturuyor.

Bildiri metnini yazım işlemini bitirirken Khalke İsa'sı olarak tanımlayabileceğimiz başka bir sahne, Yine Deisis olarak, Selanik şehri doğusundaki Veria sınırları içindeki Palatitsia köy mezarlığı içindeki büyük bir kilisenin apsisinin, en üst noktasında karşımıza çıktı. Palatitsia.

Osmanlı döneminde, Matrakçı Nasuh'un 1536 tarihli, Konstantinopolis Hipodromu ve çevresini gösteren İstanbul minyatürünün detayında, bu dönemde Arslanhane olarak bilinen İsa Kalsita Kilisesi, yemyeşil çayırın solunda, (Eski Hipodrom'un bulunduğu yer ve Ayasofya'nın sağında) teraslı büyük kırmızı-turuncu tonozlu yapıdır. Basit bir kapı yapısından, sonradan yapılan bir kilise ve daha sonra bu ikinci yapının genişletilmesiyle yapının görünümünün Osmanlı döneminde ne denli değiştiğini görmek mümkündür. Ancak 1453 sonrasında, bu yapının 1804 yılında geçirdiği yangınla tamamen yok olduğunu biliyoruz. Matrakçı Nasuh.

Hagios Theodori Mağara Kilisesi

İlk 3 çalışmamızdaki kolaylık ve zorluklara kısaca değinmiştik. Bu çalışmamın tüm kaynakları ise Kamu ve özel nitelikli web sitelerine dayanıyor. Ne kadar araştırsak da son döneme kadar akademik bir çalışma bulamadık. Eser ile ilgili olarak pek çok başvuru kaynağında hiçbir şey bulamamak şaşırtıcı bir olguydu, sanki bu eser Yunan Hükümeti nazarında yoktu.

Gördüğüm kaynaklar ve edindiğimiz fotoğraflar dâhilinde, eserin coğrafi şartları, mimari yapısı ve duvar resimlerini konuyla ilgili bilgilerimizin ışığında değerlendirdik. Kaynakların pek çoğunda benzer bilgiler olsa da bazı farklılıklar onları değersizleştirirken, bazıları da değer katıyor. Alıntılar Yapının konumu ve coğrafi özellikleri, bilinen tarihçesi, mağaranın mimari yapısı ve resim programı başlıkları altında derlemeye çalıştık. Ancak alıntılara geçmeden biz konunun düzenli bir anlatımını sunmak istiyoruz:

Metni kaleme alırken bile araştırmalarımızı sürdürürken, Dedeğaçlı akademisyen arkadaşımız Tanasis Kougulos, kilisenin keşfi sonrasında kaleme alınmış 1989 tarihli bir makaleye ulaştı. (Nikolaidou,1989) Bu makaleyi Yunancadan, İn-

gilizce ve Türkçe'ye tercüme ederek, içeriğin Kilisenin resim programının ayrıntılı bir incelemesi olduğunu gördük. Ayrıca web sitelerinde okuduğumuz bilgilerin yarıya yakınının da bu makaleden alındığını anladık. Makalede ele alınan sahnelerden bazılarını biz elimizdeki fotoğraf albümlerinde göremedikse de yapılan yorumların bazılarını kendi yorumlarımız eşliğinde kaynak göstererek kullandık.

Aziz Theodoroi Mağara Kilisesinin Konumu ve Mimari Biçimlenmesi

Edirne ve Ülke sınırlarından uzakta değil. Edirne Pazarkule sınır kapısından yaklaşık 90 dakika, Edirne İpsala sınır kapısından 30 dakikada Dedeoğaç'a ulaşmak mümkün. Dedeoğaç-Gümölcine karayolu üzerinden şehrin kuzeyine ilerlediğimizde kilisenin bulunduğu dağlık bölgeye 30 dakikada varmak mümkün olsa da Kilisenin girişine ulaşmak biraz zahmetli. Gümölcine karayolu, Selanik üzerinden Roma'ya uzanan Via Egnatia yolu üzerinden kuzeye yönelerek Rodop dağları arasında uzanan İrene-Barış nehrinin açtığı vadide nehirle beraber uzanıyor, aynı güzergahta bir demiryolu hattı da var. Kilisenin yakınlarında bir de istasyon da var: Potamas İstasyonu. İstasyonda bugün tren durmuyor gibi ancak kaynakların yakın zamana kadar özel ve dini günlerde öğrencilerin buraya getirildiğinden söz ediyor. Kiliseye ulaşmadan öncesinde, Bizans dönemine tarihlenen iki kale yapısının kalıntıları (Potamas ve Avantas Kaleleri) bize bu güzergahın önemli bir askeri yol olduğuna da işaret ediyor. 13. yy da buradan ordularıyla geçen İoannes ve dostlukları ile birbirlerini kollayan Umur Bey ile Kantakuzenos güzergâhın önemini gösteriyor (Nikolaidou,1989,281).

Mağara kilisesi veya Kaya kilisesi olarak da tanımlanan Yapının varlığı uzun zamandır bilinse de pek çok tanıtım sitesinde bu durum da belirterek şaşırtıcı bir şekilde Kilisenin II. Dünya savaşı sonrasında bir avcı tarafından tesadüfen (mucizevi bir şekilde) bulunduğu anlatılıyor. Kiliseyi bulan kişi de aslında avcı değil bir öğretmen, üstelik Mübadele öncesinde Trabzon'da yaşayan bu şahıs belki de Türkiye'den uzak kalmamak için mübadele sürecinde Dedeoğaç'a yerleşmiş ve zamanını çevreyi dolaşarak geçiren bir maceracı olarak düşünülebilir. Metropolit Joakim Kaviris, Ilias Nianiakoudis'le (Avcı Olduğu Söylenen ve Mağarayı Keşfeden Kişi), Pontuslu Öğretmen-Yazar Georgios Kandilaptis ve Mağaraya Giden Zorlu Patıkayı tırmanan İnananlardan oluşan bir kalabalık grup, kiliseyi kutsayarak ibadete açmış. Bugün bile Mağara ulaşılamayan ya da ulaşması zor bir yerdir. Ancak günümüzde ne kadar ilgi görüyor ve ziyaretçisi geliyor söyleyebilmem mümkün değil.

Dedeoğaçlı Agioi Theodoroi'ye ithaf edilmiş bu kilisenin patronunun kim olduğu bilinmiyor. Kaynaklarda yaygın olarak dile getirilen konu, bizdeki meçhul Asker kavramında olduğu gibi adı bilinmeyen bir aziz olmalıdır. Yunanistan sınırları içinde Agioi Theodoroi adını taşıyan pek çok şapel, kilise, hatta Korint kenti sınırları içinde bir yazlık yerleşimi de görmek mümkündür. Buna göre Agioi Theodoroi adı, bu türden kimliği bilinmeyen ve hayatını kaybeden dindar kişiliklere verilen bir unvan-sıfat olmalıdır.

Girişi büyük bir ağacın dalları ile gizlenmiş (vurgulanmışta diyebiliriz !!!) Mağara içbükey görünümlü büyük bir kayalık yüzeyin ortasında yüksek bir kotta yer alırken ve bugün ona ulaştıran bir demir merdiven kilisenin yerine işaret eder. Merdivenin ulaştırdığı yer dışa açık geniş ve ferah bir alandır. Burası bir lobi ya da atrium olarak değerlendirilebilir. Kilise mekânına bu geniş alanın sağ tarafında kalan basamaklı bir tünel-dehlizle ulaşabilir, yani kilisenin bulunduğu yer ikinci bir kat oluşturur. Fotoğraflardan anladığımız bu karanlık mekânda mumlardan başka bir aydınlatma olmadığıdır. Belki de bu nedenle ulaşabildiğimiz fresko resim programlarını kaliteli bir şekilde çekilemiyordur. Kilise mekânının insan eliyle mi yoksa doğal olarak mı şekillendiğini söylemek zor olsa da Apsisin kutsal bölümünü maskeleyen ve İkonastasis olarak değerlendirilen duvar insan elinden çıkmış olmalıdır. Apsisin sol tarafında iç resimleri göremediğimiz kapalı bir mekan daha vardır. Fresko teknikli resimlerden oluşan program İkonastasis duvarı yüzeyine ve sol ile sağ yandaki duvarlar üzerine işlenmiştir. Ayrıca kaya yüzeylerini uygun alanlarına yerleştirilmiş onlarca çerçeveli geç tarihli ikona vardır.

Kilisede bulunan resim programında 11 ve 13 yy'a tarihlenmek istenen iki ayrı döneme tarihlenebilen konular işlenmiştir. Erken dönem resimlerde Meryem'in yaşamına ait sahneler ağırlıktadır. Bu durumdan çıkan sonuç, mağara kilise düzenlenmesinin Meryem için yapıldığını düşündürür. 13. yy. a tarihlenen havari azizler, Deisis ve melek figürlerinde İstanbul ekolünün değerlerine sahip sanatkarların çalıştığı söylenebilir ki bu da, İkonastasis duvarının üst kesiminde gördüğümüz sahneleri, özellikle Deisis'i çalışma konumuz yapmıştır. Alıntılarda tüm sahnelerden söz edilir ancak bunların bazıları, resimlerde görebildiğimiz kadar tanımlanamayacak denli zarar görmüştür. Biz eldeki resimleri incelemeyi ve programın anlatımını son bölüme bırakacağız.

Rodop dağlarının güneydoğu eteklerinde, Gümölcine-Dedeoğaç (Komotini- Alexandroupolis) demiryolu hattının yakınında, "İrini Rema" nehrinin dik ve erişilemez vadisinde, Bizans'ın tanınmış kalelerinden Potamos ve Avantas'ın kalıntıları arasında, Agioi Theodoroi'nin etkileyici kaya kilisesi bulunmaktadır. Kilise, ulaşımı yokuş yukarı, zor ve tehlikeli olan bir mağaranın içinde bulunuyor. Kilisenin tam konumu Rodop Dağları bölgesinde, Dedeoğaç'ın doğusunda ve kuzeybatı - güneydoğu yönünde Trakya Denizi'ne ulaşmak üzere ilerleyen "İrene-Barış" Nehri vadisinde yer almaktadır. Irene nehri tarafından oluşturulan vadinin neredeyse nehrin hemen yakınından demiryolu hattı geçiyor. Kilisenin bulunduğu mağara bölgede tek değil ve irili-ufaklı onlarca benzeri var.

Potamos ve Avantas kalelerinin arasındaki sarp bir kayalıkta yer alan Mağara Kilisenin bulunduğu bu bölge, Selaniğe uzanan ana yolun (Via Egnatia) dışındadır. Ancak Potamos vadisi kuzeye uzanan önemli bir askeri yol olarak tanımlanır ki bölgeyi kontrol etmesi için inşa edildiği açık olan iki Bizans kalesi bu durumu belirleyen kanıtlardır. Vadiyi yaran İrene ırmağının hemen yanında Dedeoğaç'tan Gümölcine'ye uzanan demiryolu da güzergâhın bugünde önemini koruduğunu gösterir.

Dedeğaç'ın kuzeyinde, Avantas yolu üzerinde, Potamos tren istasyonunun karşısındaki tepeye inşa edilmiş bir Bizans kalesi heybetli bir şekilde göze çarpıyor. Kare kulelerden ve bazı yerlerde çift sıra surları hala ayakta olan Potamos Kalesi, güçlü Tahkimatıyla, modern demiryolu hattı tarafından da kullanılan ve Gümülcine ovasına uzanan Rodop Dağlarının bir vadisi olan bu dar geçidi kontrol ediyor olmalıydı. Bu vadi, Egnatia Caddesi'nin ana arterinin dışındaydı ama askeri öneme sahipti. Daha yeni görüşler, kaleyi, Theodoros Komnenos Dukas (1215-1230) 'un 1225'te, 1345'te de Umur Bey ve VI. İoannis Kantakuzenos, (1347-1354) 'un orduları ile Gratsiano'dan (bugünkü Kuzey Rodop'un Gratinisi) Evros'a giden yolu takip ederek geçtiği Bizans Peristeria'sı olarak tanımlar. Kalenin tepesi tarih öncesi çağlarda da yerleşim izleri göstermektedir. Yüzeyde Neolitik çanak çömlek (M.Ö. 4500-3000) ve M.Ö. 9-8. yüzyıla ait yiv ve baskılara sahip el yapımı Trakya çanak çömlekleri bulunmuştur (F.Emecen, 2012,156-59).

Dedeğaçlı Agioi Theodoroi

Dağlık Rodop'un dar doğal koridoruna doğru Potamos kaleleri önünden geçen toprak yoldan devam ederek demiryolu hattının yanında yaklaşık beş kilometrelik bir yürüyüşten sonra, tepede ünlü Agioi Theodoros mağarasını bulacaksınız. Büyük bir oyuk. Mağara, inşa edilmiş bir ikonostasis ve kaya yüzeylerindeki duvar resimlerinin eklenmesiyle Kapadokya'nın mağara kiliselerini anımsatan bir naidrium (Küçük Şapel) şeklindedir. Freskleri iki evreye kadar uzanıyor. İlk 11. yüzyıla kadar uzanırken, ikincisi ise 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılın başına ait görülüyor. En son yapıldığı kabul gören bu fresk panolar Konstantinopolis'in büyük geleneğini yansıtıyor. Tepelerle çevrili Agioi Theodori vadisinin çıkışında Kirki bulunur. Geleneksel meyhaneleri ve kaliteli şaraplarıyla bilinen bu küçük yerleşim, adını kırk han veya güzel han (Kırk-ka) kelimesinin başka bir ifadesinden almıştır; muhtemelen Osmanlı döneminde burada bulunan benzer hanlardandır çünkü burası bir bar olarak işlev görmüştür. Konstantinopolis yolunda istasyon tedariki. Yakındaki bir tepede korkuluk duvarlı bir açık hava tarih öncesi Trakya kutsal alanı tespit edilirken, Gümülcine Arkeoloji Müzesi'nde köyün bulunduğu bölgeden, oyulmuş desenler ve kült oyuklarıyla birlikte yüzyılın sonuna tarihlenen hareketli bir kaya tespit edilmiştir. Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı sergileniyor.

Ancak Kirki, Bizans ikonografi geleneğinin Yunanistan'daki belki de son atölyesini kurtaracak kadar şanslıydı. Sanatsal çalışmalarının örnekleri Agios Georgios merkez kilisesinin ikonostasisini süslüyor. İkonostasisin ikonaları, 1926-1927 yıllarında Kirki'de doğan ve ikonografi sanatını Athos Dağı'nda öğrenen keşiş Kyrillos (1871-1945) tarafından yapılmıştır. Memleketine döndüğünde popüler ressam Paschalis Katsika'nın asıl öğrencisi olduğu bir atölye kurdu. Başta Rusya ve Trakya olmak üzere çok sayıda sipariş aldılar.

Dağınık mağaraların bulunduğu bu yer bölge halkı tarafından bilinmesine rağmen kilise, 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllarda bir avcı (Ilias Nianakoudis) tarafından tesadüfen keşfedilmiştir. Oysa vadiden geçen demiryolunun,

bu bölge yakınında var olan bir durak-istasyon binası hala duruyor ve uygun dönemlerde öğrenciler trenle bu ziyaret yerine getiriliyorlardı. Yerel gelenekler, kilisenin mağarasını, Türk işgali döneminde faaliyet gösteren gizli bir yer altı okulunun varlığıyla ve aynı zamanda yerel Agioi Theodoroi'nin şehitlik yeri ile ilişkilendirir.

Mağara Dede ağaç'ın dışında, Potamos Kalesi'nin görünen iki kulesini geçtikten sonra Avantas Kalesi yolu üzerinde yer almaktadır. Agioi Theodoroi Kayalık Kilisesi bir mağaranın içine yerleştirilmiştir. Giriş, yaklaşık 5 x 3,5 metre boyutlarında geniş bir salona açılan bir koridordan sağlanmaktadır. Asıl kilise mekânı daha yukarı kotta olup buraya dar bir merdiven-tünelle ulaşılır. Bu bölüm zengin renklere sahip bir dekorasyona ve sabit bir ikonostasisa sahiptir. Mağara kilise bu yönüyle Kapadokya'nın mağara kiliselerini anımsatmaktadır. Sunak alanı, yerleşik bir deniz kabuğuyla şekillendirilmiş ve alanın geri kalanından yerleşik bir perdeyle ayrılmıştır. Kilisenin tamamı kayadan yan duvarları, perdeyi ve bemaı kaplayan ve iki farklı aşamadan gelen duvar resimleriyle süslenmiştir. Bu resimlerin baskın teması Meryem Ana'nın hayatıdır, bu da kilisenin başlangıçta Meryem Ana'ya adanması gerektiğini gösterir. Daha eski simgeler 11. yüzyıldan kalmaz ve parçalar halinde günümüze ulaşmıştır. Bunlar arasında, güney tarafındaki Meryem Ana'nın Ölümü ve Başmelek figürünü gösteren büyük panolar öncelikle göze çarpıyor. 12. veya 13. yüzyılın başlarından kalma sahneler daha yeni bir tarihe ve olgun bir sanatçıya atfedilir. Bu özellikler onları Konstantinopolis sanatına bağlayan yüksek estetik kaliteleriyle karakterize edilir. Freskler, kilisenin kuzey ve güney yan duvarlarını, ikonostasisi ve kutsal basamağı kaplıyor. Bu sınırlı alana tam anlamıyla hakim olan sahne, tahtta oturan ve kucağında bebek İsa'yı tutan Meryem Anayı gösterir. Kilisenin özel kutlama günü Mayıs ayının ilk gününde gerçekleştirilir. (Web siteleri)

Mayıs ayının ilk günü Kilise ve azizinin kutsal günüdür. Ayrıca burası aynı zamanda “Kül Pazartesi” öncesinin kutlaması içinde uygun bir yer olarak biliniyor. (Kül Pazartesi)

Aziz Theodoroi Mağara Kilisesinin resim programı

Aziz Theodoroi Kayalık Kilisesi'nde Meryem Ana imgesi hâkimdir ve bu da bilim adamlarının şapelin başlangıçta Meryem Ana'ya adandığı sonucuna varmasına yol açmıştır. Mağaranın güney tarafında, katı bir manastır geleneğinin unsurlarıyla birlikte Meryem Ana'nın Ölümü tasvir edilmiştir. Başka bir yerde (kuzey tarafta), Bursa'daki Agios Vasilios kilisesinden bildiğimiz “Tanrı Anası” imgesini görüyoruz: Tahtta oturan Bakire, İsa'yı tutar ve iki yanında baş melekler bulunur. Son olarak Agios Theodoroi'nin kayalık tapınağında birbirine doğru koşan iki kadın figürünün vaftiz sahnesi vardır ve bu sahne de Meryem Ana'yı (burada Elizabeth'le birlikte) tasvir edenlere atfedilir. Aziz Theodoroi Kaya Kilisesi'ndeki diğer freskler arasında, “Ben dünyanın ışığıyım” yazıtıyla İsa figürünün hâkim olduğu “Deesis” sahnesi ön plana çıkıyor. Deesis sahnesi-

nin hemen altında, bu sahneyle beraber olması düşünülen 12 havarinin portreleri yer almaktadır. Tapınak, başmelek figürleriyle, benzerlerinin arasında en eskisi olarak kabul ediliyor.

Demir merdivenlerin ulaştığı, bir atrium veya lobi olarak işlev gördüğü düşünülen dışa açık bölümden, merdiven basamakları oyulmuş giriş koridoru bizi Kilisenin Naosuna ulaştırır. Burası taştan bir çadır görünümündedir. Naosa ulaştığımız kesim mağaranın batısıdır ve tam karşısında Apsis ve İkonastasis duvarının yer aldığı doğu cephe bulunur. İnsan elinden çıkma olduğu anlaşılan İkonastasis duvarı kemerli bir geçişle apside ulaşmayı sağlar. Burada bir sunak ve haç bulunur. İkonastasisin kemerli geçişinin iki yanında birer kemerli niş bulunur. Normalde bu nişlerden sağdakinde İsa, soldakinde Meryem tasviri olması gerekirse de bugün hiçbir iz görülmemektedir. İnsan elinden çıkmış olduğu anlaşılan İkonastasis duvarı, mağara kilisenin en düzgün cephesini oluşturur. Üst kesimde, doğal haliyle bırakılmış mağara duvarları, daralarak adeta bir taş çadır görünümü gösterir. Fresko resimlerden oluşan sanat eserleri İkonastasis/Doğu duvarında ve onun iki yanındaki Kuzey ve Güney cephelerinde yer alır. Bu iki yan cephede kapsamlı bir düzeltme yapılmamış, resimler doğal kaya yüzeylere resmedilmiştir. Mevcut resimler, karanlık ortamda bulunmalarına rağmen renkleri solmuş, bazı kesimleri ise dökülmüştür. Ancak görünen sahneler kötü durumlarına rağmen ilgi çekici özellikler taşır. NIKOLAIDOU, Tanrı Anası Meryem tasvirinin altında daha eski bir resmin izlerini bulmuş olsa da var olan sahnelerin altında daha eski resimler olabileceğine ihtimal vermez. Mevcut sahneler genellikle iki ayrı döneme tarihlenir: 11.yy. ve 12.yy.sonu ile 13. yy. başı. Bu ikinci dönem resimleri daha kaliteli görünümüler içerirken İstanbul ekolü ile bağlantılı görünmek istenir. Nikolaidou,1989,284

NIKOLAIDOU, Resim programını anlatırken A bölümünde 4, B bölümünde 13 sahneye yer verir. Biz eldeki resimler sayesinde bunların çoğunu belirlese de bulamadıklarımızda oldu. Genel olarak bütün sahneler, fresko resimlerde çoğunlukla görüldüğü üzere kırmızı şeritlerden oluşan çerçevelerle sınırlandırılmıştır. NIKOLAIDOU'nun makalesine yeni eriştiğimizden, Yazarın anlatımına uygun bir resim programını, hatalardan kaçınmak için aceleye getirmeyip detaylandırmayacağız. Bunun için Deisis dışındaki 16 sahneyi ayrı bir çalışmaya bırakıyor ve bu arada tüm freskoları, Kapadokya kiliselerinin resim programları ile karşılaştırmayı da planlıyoruz.

Deisis ve Havariler

İkonastasis cephesinin en üst kısmında bu cepheyi taçlandıran Deisis figürleri sağ tarafı eğik olarak sonlanan kırmızı şeritli büyük bir çerçeveye vurgulanmıştır. Hemen altındaki Havari figürleri de sahneyle bağlantılıdır. Yüzlerde kuru, yapmacık bir görüntü var. Yüzlerin karanlık özellikleri yoğun yeşil gölgelerle vurgulanıyor. Saçlar ve çene, alın kemikleri ve yine meleklerde bulunan boyun tabanının şekillendirilmiş görüntüsü de aynı çizgisel şekilde tasvir edilmiştir.

Bitişik figürlerin kıyafetlerindeki renk kontrastı ve genç ve güzel yüzlerin değişimi güzel bir görüntü oluştururlar.

Deesis'in Üçlüsü ve onları çevreleyen iki baş melek (Uruel ve Raphael), diğer temsillerden çok daha büyük bir ölçekte tasvir edilmiştir. Mağaranın alanını onların varlığıyla doldurmak, girer girmez ziyaretçilerde hayranlık uyandırmak için yapılmış olmalıdır. Mağaranın girişine ulaşan ziyaretçiler, sağ eliyle kutsayan, Aydınlatıcı İsa'nın heybetli figürüne bakarken, İsa'nın temsiliyle bağlantılı olan ünlü "Ben dünyanın Işığıyım" sözünü (Yuhanna VIII, 12) hatırlamaz mı?

Deesis'te, genellikle elinde tuttuğu İncil'de yazıldığı gibi, burada tasvirinde İsa'nın adını vermiştir. O, huysuz bir Tanrı-cezalandırıcı değildir; yalnızca Ruh ve merhamet dolu Işık ve söz Vericidir. Bu, mağaranın muhteşem freskine atfedilir. İsa figürü, göğsünün deforme olmuş görünümü, kulaklar ve kaşların arasındaki çatalı burun kökü gibi bazı arkaik özellikleri korusa da Eva'nın daha doğal bir tasarıma sahip olma eğilimini gösteren unsurlar sunuyor. Kahverengi konturlar, yoğun olmasa da "yüz derisinin soluk rengine ve sakala" yumuşak bir geçiş olan yeşil gölgede kaybolur. Aynı yeşilimsi gölge, burnun bir tarafını da vurgular. Yeşil ve kahverengi karışımı yumuşak dokunuşlarla boyun ayrımı keskin değildir. Kahverengi sarı vurgulu saçlar ikiye ayrılıyor, geriye doğru düşüyor, dalgalanıyor. Bu dalgalanış daha çok sol ve sağ kulaklarının arkasında belirgindir. Saç hacminde var olan hafif asimetri yanakların hizasında tersine dönmektedir. Sağ yanağı biraz daha yuvarlak, solda ise sakalının yeşilimsi gölgesi daha da yükseliyor. Asimetrik olarak oluşturulmuş ve vurgulanmış gözler, eliptik kırmızı vuruşlar yanakların üstündeki renkleri düzenlerken, dengenin korunduğu bu asimetri ile İsa'nın ön duruşuna 3/4 oranında hafif bir dönüş yapılarak yüze daha canlı bir ifade kazandırılmıştır.

İsa, menekşe renkli, ortogonal el dokuması bir tunikle giyimlidir. Tunik boyunca uzanan kollar, güçlü bir kabartma dokunuşla noktalanmıştır. Kızıl bir maforyumla sarılı sağ kolunda üzeri mücevher işlemeli bir Evangelio (İncil) tutarken diğer eli takdis durumundadır. Deesis'in temsilinde «insanlar adına» şefaati ile ilan edilen sevgi, yalvarma hareketi, güzel şekilli elleri ve uzun ve ince parmaklarıyla vurgulanıyor. Oval görünümünde badem şeklindeki kahverengi gözler, büyük kaşlar, uzun burun ve küçük etli ağız da özellikle vurgulanıyor. Yanaklarda açık yeşil gölgeler tenin pembe rengine dönüşüyor. İşte bu tanımlama bize, kendisi olmayan ama ondan ilham alınarak yaşatılan Khalke İsa'sının, Ayasofya ve Kariye'deki tasvirlerini hatırlatır. Aigioi Theodori mağara şapelindeki fresko tekniğiyle yapılmış Deisis ve şefkatli İsa tasviri de bu özelliği ile mağaranın yüzeylerindeki tüm tasvirlerden daha dikkat çekici olmasıyla önemlidir ve çalışmanın ana ögesini oluşturur. İsa, kahverengi kumaşla çevrelenmiş öncü, çileci karakterin vurgulandığı belirgin bir formdur. Yüzün şekillendirilmesinde gölgenin yeşil rengi hâkim olur ve ten renginin öne çıkmasına izin vermez. Keskin bir kavisli çizgi, bu yalın yüzün üzerinde büyüleyici bir görünüm sağlar. Büyük badem şeklindeki gözleri, burnun kökündeki güçlü şekilli çatal çizgiyi kaplıyor, Eva'ya düşünceli bir münzevi yüz

tarzı veriyor. Uzun ince kollar ve parmaklar, omuzların üzerine zenci tarzında dökülen münzevi, muhteşem saçlarının formunu, uzunluğunu vurguluyor ve Bizans ikonografisinin bu aykırı biçimini biçimlendiriyor.

İki baş melek, Uruel ve Raphael, altın işlemeli İmparator üniformaları, büyük kırmızı kanatları ve klasik güzelliğe sahip genç yüzleriyle Deisis'i oluşturan üçlünün iki yanında yer alıyor. Sağ ellerinde haçlı küre tutarken, sol elleri dua pozisyonundadır. Kabartmalı çok çeşitli beyaz mücevherlerle dolu Sticharion'larının üzerinde, göğsünün ortasında kırmızı kumaştan yeni bir porputai yer alır. Sahnedeki diğer figürlerle aynı olan temel özellikleri, boynun dibinde güçlü bir şematik temsili, burun kökünde beyaz çatalı bir çizgiyi, İkiye ayrılmış kahverengi saçlarında beyaz-sarı dokunuşlar görürüz. Ancak yüzlerinin orta karar akıcı hatları ve yüz etinin şekillendiği pembe renk açısından, Deisis'in diğer yüzlerinden farklıdır. Yanaklarında açık kırmızı lekeler göze çarpıyor. Baş meleklerin iyi tasarlanmış özelliklerini vurgulayan bu renk, diğer temsil biçimlerinin aksine onların gençliklerini daha fazla vurgular ve yüzleri, ancak içsel bir maneviyata tabi olan mükemmel fiziksel ve sanatsal güzelliği içerir. Deisis'in tüm bağlantısı, Meryem Ana'nın Ziyareti temsiliinde olduğu gibi, üstte koyu mavi, altta yeşil bir alan üzerinde gelişmiştir (Nikolaidou, 1989, 293-6).

Nikolaidou, Mağara Kilisesinin iki grupta ele aldığı sahne performanslarını titizlikle ele aldığını görüyoruz. Ancak bu araştırmacının bu titizliğine karşın, (Unuttuğu demek istemiyoruz ama) değinmeye gerek görmediği bazı detaylar var. Üstelik bu küçük değil, büyük detaylar İkonastasisi taçlandıran Deisis ve Havariler sahnelerinde görülür. Birbirinden ayrılmayan bu iki sahne bilindiği üzere ahiret günü dirilenleri yargılayan mahkemenin (Son Yargı-Last Judgement) önde gelen üyeleridir. Deisis sahnesinde yargılayıcı olmayan iki figür, İnsanlık için İsa'dan şefaet dileyen Meryem Ana ve Vaftizci Yahya olsa da yazar bunları anlatmaya gerek görmemiştir. Havariler dizisinde ise değişik duruşlar ve yüz ifadeleri gösteren 12 havariyi görürüz. 12 Havari, Ahiret günü mahkemesinde, Deisis Üçlüsünden sonra ve Azizler ile din adamlarından önce gelmektedir. Ne yazık ki bu portre resimleri de değerlendirilmemiştir. Oysa en azından tam ortada olan iki havari tanımlanabilir ve üzerinde konuşabilirdi. Bu İki Havari, İsa'nın en güvendiği Aziz Paul ve Aziz Petrus idi. Bilindiği üzere bunlardan ilki sakalı ve açık başı, diğeri ise kıvrıkcık saçları ile hemen tanımlanabilen figürlerdi.

Yüz hatlarının yumuşaklığı, jestler, figürlerin yerleşimi, yayılan maneviyat ve Deisis'in yüksek kalitesi, Ressam ya da ressamların, geç Komnenos dönemi ressamlarının anlatım araçlarına tamamen sahip olan ve onlardan bazı unsurları koruyan olgun bir dönemin eseri olduğunu belirtmektedir. Basma-kalıp ya da tekrarcı olmaktan kurtulmak ve 12. yüzyıl sonu sanatının idealist eğilimlerini ve anıtsallığını, 13. yüzyılın başlarında ortaya çıkan yeni sanat akımları, erken dönem dindarlığını bir hümanizmle birleştirmeyi başardığı gibi, daha sonra Rönesans'ın sanatsal yolları üzerinden bir resim yapmıştır. Sahnenin yüksek kalitesi onu hâlâ başkentin sanatıyla bağdaştırıyor. Deesis'in ressamı Konstantinopolis sanatıyla

temas halinde olmuş olmalı. Bu performansı resmetmeye cesaret ederek, güzel bir eser ortaya koymuşsa da İstanbul Ayasofya'sındaki Deisis'in sahnesinde görülen klasik performansının ruhunda doğurduğu vizyonu aktaramamıştır. Ancak konuya Khalke İsa'sı açısından bakarsak bu kadar katı düşünmemek gerektiğine inanıyorum.

Mağarada en az iki ressamın daha Deisis ressamının yanında ona eşlik etmiş olması mümkündür: arkaik unsurları yoğun bir şekilde işleyen kuzey tarafındaki hiyerarşilerin ve ikonostasisteki Havarilerin ressamı ve Aspasmos ile Aziz Procopius'un performanslarını işleyen daha genç bir ressam.

Frenk yönetiminin bu sıkıntılı döneminde Rodop bölgesinin eski inziva yerine sığınan ressamlar kimlerdi? Peki, vadideki diğer mağaralarda da komşu Vira (Fecik) manastırından başka Constantinopol etkisinde olan manastır tesisleri var mıydı? Bunlar cevabını bulamayan sorular. Bununla birlikte, keşfedilmemiş mağaraların karanlık ağızları, araştırma için sürekli bir zorluk olmaya devam ediyor ve Bizans uygarlığının merkezi Konstantinopolis'e yakın bu yerde (münzevilerin bilinmeyen bir alanını ve Bizans sanatının yeni bir alanını gün ışığına çıkarıyor (Nikolaidou,1989, 297).

Çalışmamıza burada sonlandırmayı düşünürken bu uzun soluklu araştırma-yazma sürecinde Nikolaidou'nun makalesinde olduğu gibi bir sürpriz daha oluştu. Henüz istediğimiz verilere tamamen ulaşamamış olsak da bir paragrafla bu yeni oluşumdan söz etmek isteriz. Selanik'in doğusunda, Veria(Karaferiye) sınırları içinde kalan Palatitsia köyü dışındaki Bizans mezarlığında yer alan kilisenin resim programında, yine bir Deisis sahnesinde, başının gerisinde kıvrılan saç bukleleri ile dikkat çeken bir başka İsa figürü karşımıza çıkıyor. Aziz Demetrios adına kutsanmış olan bu Kilise 1570 yılına tarihlense de resim programının bu tarihte veya daha yakın bir tarihte yapıldığını söyleyebilmem için henüz çok erken. (Palatitsia)

Belki de Batı Trakya bölgesindeki eski kiliselerin resim programlarında, İstanbul ekolüne bağlı olan başka Khalke İsa tasvirleri ile de karşılaşacağız. Olasılıkla bu ekolün eğitimini görmüş başka sanatçılarınd olacağını ve sadece Deisis ve Khalke İsa'sı değil başka bilinen tasvirler üzerine de çalıştığını düşünebiliriz.

Kaynakça

Y. Büktel, 2022,103-20 “Velestin - The Legacy of the Past”, Işık Şahin'e Armağan, Edirne 2023

Y. Büktel, 2017,1001-20 “Arta – Narda Osmanlı Hatıraları”, Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Sakarya 2016

Y. Büktel, 2017, 148-64 “Türk ve Yunan Trakya’sında “U” Narteksli Geç Dönem Kiliseleri” International Journal of Social And Humanities Sciences, Berlin 2017 Cilt: 1 Sayı: 2

Y. Büktel, 1982,23-27

“Gül Camii”, Turing 1982, s.23-27

F. Emecen, 2012. “Umur Bey” İslam ansiklopedisi, 42.cilt, s.156-59, 2012 İstanbul

Nikolaidou,1989 ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ – ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Το σπήλαιο των Αγίων Θεοδώρων (Agios Theodoros Mağarası) s.279-302, “First International Symposium for Thracian Studies”, Byzantinische Forschungen 35. Amsterdam 1989

«BYZANTINE THRACE»

Nikolaidou,1989, 284

Nikolaidou,1989, 293-6

Nikolaidou,1989, 297

Khalke Kapısı <https://arsartisticadventureofmankind.wordpress.com/2015/05/07/second-golden-age-of-byzantine-art-the-imperial-palace-of-constantinople/> 3.02.2024

<https://www.deviantart.com/amelianvs/art/Guarding-The-Bronze-gate-of-the-Great-Palace-603208909> Erişim 3.02.2024

Kül Pazartesi

Büyük Oruç döneminden önceki gün. Büktel, Y.

Matrakçı Nasuh [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/21/At_Meydani](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/21/At_Meydani1536.jpg)

1536.jpg Erişim 2.02.2024

Palatitsia;

https://zografi.info/?page_id=2591&lang=en Erişim 2.02.2024

<https://www.flickr.com/search/?text=Palatitsia%2C%20> 2.02.24

<http://www.ipernity.com/doc/294067/51990024> Erişim 2.02.2024

Trier Levhası

<https://www.thebyzantinelegacy.com/trier-ivory> Erişim 2.02.2024

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00043079.2018.1393322> Erişim 2.02.2024

Web siteleri

Mağara Kilisesi, Yeri ve Özelliklerini Anlatan Web Siteleri

<https://www.e-evros.gr/gr/pages/20418/o-braxwdhs-naos-twn-agiwn-8eodwrwn>

Erişim 2.02.2024

<https://www.facebook.com/1343022175728987/posts/3227855560578963/> Erişim

2-02.2024

https://www.alexpolisonline.com/2009/08/blog-post_1198.html 2.02.2024

<https://alexpolis.gr/visitalexpilis/%CE%B7-%CE%B5-%CE%BA-%CE%BA-%CE%BB-%CE%B7-%CF%83-%CE%AF-%CE%B1-%CF%83-%CF%80-%CE%AE-%CE%BB-%CE%B1-%CE%B9-%CE%BF-%CF%84-%CF%89-%CE%BD-%CE%B1-%CE%B3-%CE%AF-%CF%89-%CE%BD-%CE%B8-%CE%B5-%CE%BF-%CE%B4-%CF%8E-%CF%81-%CF%89-%CE%BD/> 2.02.2024

<http://www.diakonima.gr/2015/08/22/%CE%BF-%CE%B2%CF%81%CE%B1-%CF%87%CF%8E%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%BD%CE%B1%CF%8C%CF%82-%>

[CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CF%89%CE%BD-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CF%8E%CF%81%CF%89%CE%BD-%CF%83%-CF%84%CE%B7/](https://www.youtube.com/watch?v=VIl7CPu1ip0) 2.02.2024

Video Linki:

<https://www.youtube.com/watch?v=VIl7CPu1ip0>

Fotoğraf Listesi

1. Khalke İsa'sı: Ayasofya-Dedeâğaç-Palatitsia (Selanik)
2. Arta Faik Paşa Cami. Dün-bugün, Büktel, 2017,1001-20
3. Velestin, Cami ve Minare, yalnız Minare, Büktel, 2022,103-20
4. Uzunköprü İoannes ve Kornfolia kiliseleri, Büktel, 2017, 148-64
5. Khalke Kapısı, Konumu - şematik plan ve cephe görünümü, Khalke Kapısı
6. Khalke Kapısı Tasarımları, Khalke Kapısı
7. Khalke Kapısı Matrakçı Nasuh – Hagia Theodosia, Matrakçı Nasuh
8. Trier levhası ve Khalke Kapısı detay,1 Trier Levhası
9. Ayasofya. Deisis, Yılmaz Büktel Arşivi (YBA)
10. Kariye. Deisis, (YBA)
11. Kariye Khalke İsa'sı, (YBA)
12. Aziz Theodoroi Mağara Kilisesi. Genel Görünüm, Web siteleri
13. Aziz Theodoroi Mağara Kilisesi. demiryolu kıyısından kayalığa bakış, Web siteleri
14. Demiryolundan kayalığa uzanan güzergah ve Kilisenin kutsanma töreninden, Web siteleri
15. Mağaraya çıkaran ve indiren merdiven, Web siteleri
16. Merdivenin ulaştırdığı giriş holü, Web siteleri
17. Giriş holünden kiliseye çıkaran geçit – kiliseden geçide ve hole bakış, Web siteleri
18. Kilise iç mekânının genel görünümleri, Web siteleri
19. Kilise iç mekânı, genel, Web siteleri
20. İkonastasis Duvarında Deisis ve havariler dizisi, Web siteleri
21. İkonastasis Duvarında Deisis figürleri: Meryem – İSA - Vaftizci İoannes, Web siteleri
22. Deisisin iki yanında yer alan Melekler: Uruel – Raphael, Web siteleri
23. Palatitsia Kilisesindeki Deisis sahnesinin İsa'sı ve portrenin farklı bir uygulaması, Palatitsia
24. Aziz Theodoroi Mağara Kilisesi. Genel Görünüm <https://www.youtube.com/watch?v=VIl7CPu1ip0> 1.00dk.

Fotoğraflar

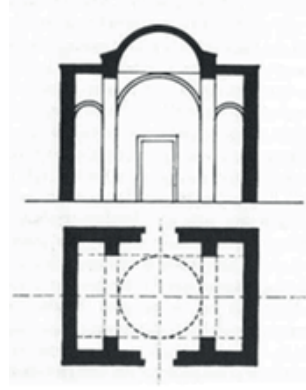
2. Arta Faik Paşa Cami. Dün-bugün

3. Velestin, Cami ve Minare, yalnız Minare

4. Uzunköprü İoannes ve Kornfolia kiliseleri

5. Khalke Kapısı, Konumu ve şematik plan ve cephe görünümü

6. Khalke Kapısı Tasarımları

7. Khalke Kapısı Matrakçı Nasuh – Hagia Theodosia

8. Trier levhası ve Khalke Kapısı detayı

9. Ayasofya. Deisis

10. Kariye Deisis

11. Kariye Khalke İsa'sı

12. Aziz Theodoroi Mağara Kilisesi. Genel Görünüm.

13. Aziz Theodoroi Mağara Kilisesi. Demiryolu kıyısından kayalığa bakış.

14. Demiryolundan kayalığa uzanan güzergâh ve Kilisenin kutsanma töreninden

15. Mağaraya çıkaran ve indiren merdiven

16. Merdivenin ulaştığı giriş holü

17. Giriş holünden kiliseye çıkaran geçit – kiliseden geçide ve hole bakış

18. Kilise iç mekânının genel görünümüleri

19. Kilise iç mekânı, genel

20. İkonastasis Duvarında Deisis ve havariler dizisi

21. İkonastasis Duvarında Deisis figürleri: Meryem – İSA - Vaftizci İoannes

22. Deisisin iki yanında yer alan Melekler: Urael – Raphael

23. Palatitsia Kilisesindeki Deisis sahnesinin İsa'sı ve portrenin farklı bir uygulaması

24. Aziz Theodoroi Mağara Kilisesi. Genel Görünüm